

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ НАУКИ

УДК 342.1(477); 340.12.001

П. Рабінович, академік НАПрН України, професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка;

О. Луців, аспірант кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка

Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації

Вступні зауваги. Відколи вперше в історії до Конституції України було включено положення про визнання і дію принципу верховенства права, у вітчизняній юридичній науці відразу ж розпочалися спроби дати загальнотеоретичне роз'яснення змісту цього, тоді новітнього для нас, правового принципу¹. Звісно, ті перші спроби, можливо, були ще недосконалими, не повністю аргументованими, недовершеними, але вони поклали початок науковому осмисленню цього феномену. Принаймні вже тоді було чітко задекларовано, що терміно-поняття «верховенство права» набуває в юриспруденції самостійного значення лише за тієї умови, що саме право розглядається як таке явище, яке виникає й існує незалежно від держави, від діяльності її законодавчих та інших органів².

Ішов час. Накопичувались факти, інформація, наукові дослідження. Помітними «віхами» в цьому процесі стали: проведена у 2005 р.

¹ Див., напр.: Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Х., 1997. – С. 11–14; Він же. Верховенство права / П. М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А–Г. – С. 341–342; Козюбра М. І. Принцип верховенства права і права людини / М. І. Козюбра // Права людини і правова держава (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доп. та наук. повідомл., 10–11 груд. 1998 р. – Х., 1998. – С. 47–49; Він же. Принцип верховенства права у конституційному правосудді / М. І. Козюбра // Закон і Бізнес. – 2000. – № 17. – С. 10.

² Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Х., 1997. – С. 11.

у Києві міжнародна науково-практична конференція «Верховенство права: питання теорії і практики» (значна кількість її матеріалів згодом була опублікована¹), а також видання 3-томної монографії С. Головатого «Верховенство права: ідея, доктрина, принцип» (2006 р.) і 2-томної праці з верховенства права, підготовленої науковцями Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України під керівництвом Ю. Шемшученка. Крім того, у 2010 р. один із випусків журналу «Право України» (№ 3) було спеціально присвячено зазначеній проблематиці.

Так чи інакше, узагальнення наступних досить численних напрацювань вітчизняних фахівців щодо верховенства права нині вже дає можливість виділити їх основні концептуально-методологічні підходи до розкриття його сутності. А певний підхід, як відомо, зумовлює і загальний напрям, і вибір методів, й інтерпретацію результатів дослідження.

Загалом можна констатувати, що на сьогодні в українській науці більш-менш чітко сформувалися такі два основних підходи до розуміння означеного принципу: кажучи *умовно*, а) «поелементний» та б) «інтегральний». Отож, розглянемо кожний із них.

Основні засади «поелементного» підходу. На думку одного зі співавторів цієї статті, для з'ясування сутності феномену верховенства права необхідно встановити, по-перше, яке ж соціальне явище відображається за посередництва поняття «право», і по-друге, у чому полягає, власне, верховенство цього явища (тобто здійснити так званий *поелементний аналіз*). І якщо відповідь на перше запитання повинна виявити той феномен, якому має бути надано домінування у суспільстві та державі, то відповідь на друге — покликана продемонструвати, в який спосіб такої ситуації може бути досягнуто². Тобто «поелементний» підхід до інтерпретації верховенства права характеризується намаганням дослідити назване явище через поєднання значень кожного з двох самостійних терміно-понять: *право* і *верховенство*.

Неважко помітити, що з позицій такого підходу розв'язання окресленої проблеми здійснюється з безпосередньою прив'язкою до праворозуміння. Тому тут вирішального значення набуватиме той різновид останнього, який обстоюється інтерпретатором верховенства права.

¹ Укр. право. – 2006. – № 1.

² Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду / П. Рабінович // Юрид. вісн. України. – 2005. – № 48. – С. 12.

Класифікуючи сучасні концепції верховенства права, які побудовані на засадах саме «поелементного» підходу, відповідно до значно поширеної типології праворозуміння, їх можна розподілити на такі чотири групи:

• *Природно-правові концепції*, що ґрунтуються на розмежуванні права, зокрема прав людини, і закону (у широкому сенсі останнього). Так, на думку М. Козюбри, зміст верховенства права можна розкрити тільки за умови дотримання певних ґносеологічних позицій щодо розуміння права: по-перше, повинно мати місце розрізнення права і закону; по-друге, право слід розглядати не як акт державної влади, а як соціальний феномен, пов'язаний із такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право має розглядатися у нерозривній зв'язці з правами людини¹. Стосовно останньої обставини зауважимо, що оскільки й інтерпретація сутності прав людини може здійснюватися на основі різних парадигм (етичної, психологічної, соціальної, біологічної, релігійної тощо), то це теж призводитиме до неоднозначної кваліфікації верховенства права в рамках указаних концепцій.

Із цього приводу варто відзначити, що притаманна таким концепціям змістовна строкатість розуміння верховенства права стає неминучою у разі, коли дефініції самого терміно-поняття «природне право» будуються переважно на основі оціночних характеристик. Як приклад можна навести думку М. Патей-Братасюк, висловлену в її оригінальному цікавому посібнику, про те, що таке право, будучи здатним служити «абсолютним критерієм правності людських настанов», являє собою універсальну сукупність загальних принципів, зокрема: справедливості, добра, спільного блага, доцільності, корисності. Щоправда, хоча авторка тут же сама слушно констатує, що природне право — в усіх його концепціях — є позбавленим «змістовної та поняттєвої визначеності», вона водночас стверджує, що його цінності не залежать від історичних умов, присутні в будь-якому часі та просторі². На наш же погляд, справді універсальними можуть бути не неоднозначні за змістом принципи, а лише їх назви (термінологічні позначення, словесні «оболонки»).

¹ Козюбра М. Принцип верховенства права у конституційному правосудді / М. Козюбра // Закон і Бізнес. – 2000. – № 17. – С. 10.

² Патей-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права : навч. посіб. / М. Патей-Братасюк. – К., 2010. – С. 127–128.

• *Легістсько-позитивістські концепції*, які верховенство права отожднюють із верховенством закону. Так, за словами Ю. Шемшученка, «істотною вадою у дослідженні сутності верховенства права є відірваність цього поняття від реалій життя, надання йому значення самостійної абстрактної й містифікованої ідеї. На цьому ґрунті виникає протиставлення концепцій “верховенство права” і “верховенство закону”, гіпертрофується значення першої з них і звучать навіть рекомендації відмовитися від вживання як у теорії, так і на практиці категорії «верховенство закону»¹. Свідченням підставності останнього твердження може служити позиція, згідно з якою в усіх наших соціально-правових проблемах і негараздах «винен» принцип законності. Так, за словами автора передмови до книги, у назві якої вжито розглядуване терміно-поняття, «...законницький підхід до права з його акцентом на принципі законності нині дуже заважає здійсненню верховенства права в умовах українських реалій»².

Проте видається, що у разі заперечення відносної самостійності, якісної специфічності феномену верховенства права знецінюється, виглядає начеби зайвим положення частини першої статті 8 Конституції України.

• *Соціологічно-позитивістські концепції*, засновані на соціологічному праворозумінні, тобто такому, яке інтерпретацію права органічно пов’язує з певними соціальними явищами (насамперед — з певними суспільними відносинами). Так, О. Петришин вважає, що для більш повного розуміння принципу верховенства права зміст поняття «право» має бути поширений за межі його тлумачення як «наказу держави». З цією метою дослідник пропонує враховувати і ненормативний, діяльнісний аспект права, який є необхідним елементом реалізації правових норм. Завдяки цьому, на його думку, досягається розуміння права як специфічної соціальної реальності³.

До таких концепцій можна віднести і нинішнє уявлення одного зі співавторів цієї статті, який вважає, що верховенство права як особ-

¹ Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.] // Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. Кн. 1 / відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2008. – С. 6.

² Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / за заг. ред. М. Г. Патей-Братасюк. – К., 2010. – С. 8–9.

³ Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О. Петришин // Право України. – 2010. – № 3. – С. 26.

ливий феномен — це взаємозумовлене існування та взаємоузгоджена реалізація основоположних прав і обов'язків (тобто природних соціальних — точніше, соціально-природних — можливостей і необхідностей) людини, а також людських спільнот, об'єднань й усього суспільства¹.

• *Комплексні (змішані) концепції*, які характеризуються намаганням поєднати елементи концепцій попередніх різновидів. Прикладом може служити позиція Д. Вовка, який вважав, що визначення принципу верховенства права повинно поєднати природно-правовий та позитивістський підходи. Він розуміє під верховенством права основоположний принцип права, який діє у демократичній державі та є вираженням ідей примату права над державою і пріоритету природних прав людини в суспільстві, що знаходить свій прояв у верховенстві Конституції та правових законів². Іншою ілюстрацією такого підходу може бути й думка М. Орзіха, який пов'язував верховенство права з пануванням саме правового закону над усіма іншими нормативно-правовими та правозастосовними актами держави³.

Гадаємо, що саме до комплексного підходу «тяжіє» й спроба Конституційного Суду України дати в одному зі своїх рішень визначення терміно-поняття «верховенство права». Згідно з його позицією, «верховенство права — це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо»⁴.

Що ж до терміно-поняття «верховенство», то вітчизняні науковці зазвичай обмежуються при розкритті його змісту здебільшого ви-

¹ Див.: Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 10-те, допов. – Львів, 2008. – С. 44; Він же. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу) / П. М. Рабінович // Право України. – 2010. – № 3. – С. 22.

² Вовк Д. Проблема визначення та дії принципу верховенства права в Україні / Д. Вовк // Право України. – 2003. – № 11. – С. 128.

³ Орзих М. Верховенство права – принцип практической деятельности государства и общества / М. Орзих // Юрид. вестн. – 1997. – № 3. – С. 69.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.

сновками філології¹, розтлумачуючи його як «панівне становище, переважаючий вплив кого-, чого-небудь»². При цьому деякі автори додатково вказують і на сферу такого «панівного становища» права або ж окреслюють коло тих об'єктів, які перебувають під таким впливом. (Але тут думки вчених вже помітно розходяться.)

Так, на погляд С. Шевчука, ідеться про забезпечення панування права над іншими соціальними регуляторами³. Однак, як слушно зауважує О. Петришин, диференціація різних сфер життєдіяльності суспільства передбачає, що кожна з них має регламентуватися найбільш адекватними для певних відносин соціальними нормами (мораллю, традиціями, звичаями тощо). Тому далеко не всі суспільні відносини можуть належати до предмета правового регулювання, регламентуватися за посередництвом права⁴. За таких обставин, на його думку, напевно чи можна ставити питання про пріоритетність одного соціального регулятора над іншими.

Один зі співавторів цієї статті свого часу запропонував гранично широке бачення сфери панівного становища права – життєдіяльність громадянського суспільства і функціонування держави⁵.

Так чи інакше, більшість учених погоджуються з тим, що законодавець, формулюючи положення частини першої статті 8 Конституції України, мав на увазі панування права природного над правом позитивним, тобто над правом, «дарованим» державою. Проте такий висновок, як ми бачили, обстоюється не всіма прибічниками «поелементного» підходу.

Утім такий підхід до з'ясування сутності верховенства права, незважаючи на свою начеби простоту й доступність для розуміння, все ж має, вважаємо, принаймні один істотний недолік. А саме: його використання завідомо унеможлиблює уніфіковану інтерпретацію цього явища (і відповідного поняття), що пояснюється насамперед плюралізмом поглядів на природу права. Утім, мабуть, з огляду на те, що така

¹ Вовк Д. Проблема визначення та дії принципу верховенства права в Україні / Д. Вовк // Право України. – 2003. – № 11. – С. 127.

² Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К. : Аконті, 2008. – Т. 1: А–К. – С. 183.

³ Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 5. – С. 178.

⁴ Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О. Петришин // Право України. – 2010. – № 3. – С. 29.

⁵ Рабінович П. М. Верховенство права / П. М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А–Г. – С. 341.

інтерпретація є неодмінною умовою успішного запровадження принципу верховенства права у правотворчу і правозастосовну практику, чимало вітчизняних фахівців послуговуються при розкритті його змісту інакшим — так званим «інтегральним» — підходом.

«Інтегральний» підхід: загальна характеристика. Його суть полягає, з одного боку, у запереченні можливості дати визначення загального поняття верховенства права й, з другого, у розкритті змісту верховенства права лише за посередництвом указівки на його складові «елементи» (аспекти, вимоги, властивості, прояви, риси).

Основи такого підходу заклав ще у XIX ст. професор Оксфордського університету Альберт Дайсі (Albert Dicey) у праці «Вступ до вивчення конституційного права» (1885 р.). У ній, не намагаючись дати вичерпне визначення терміно-поняття «верховенство права», він сформулював концепцію, відповідно до якої елементами принципу, відображеного словосполученням «the rule of law», є такі основні положення: 1) «верховенство права» протиставляється кожній державній владі, в основі якої лежить свавілля, з тим, щоб забезпечити суспільство від владних дій, не передбачених приписами права; 2) «верховенство права» означає рівність усіх членів суспільства перед законом, що виключає можливість звільнення посадових осіб держави від відповідальності за їх неправомірну діяльність та передбачає поширення на них законів і юрисдикції судів такою ж мірою, як і на пересічних громадян; 3) «верховенство права» є верховенством духу права, яке означає, що свобода людини не є результатом закріплених в офіційному документі їх гарантій, а навпаки, саме Основний Закон держави є наслідком прав особи, оскільки ці права існували ще до виникнення конституційних положень, збагачуючись усе новим змістом завдяки правотлумачній діяльності англійських суддів.

Отаким підхід і було покладено в основу цілої низки концепцій верховенства права, що згодом формувались західними юристами. У вітчизняній же літературі С. Головатий, спираючись на такий підхід, зазначив, що словосполучення «the rule of law» слід сприймати не інакше як термін, придатний для відображення в узагальненому вигляді сукупності ідеалів, принципів, інститутів, механізмів і процедур, які є істотними для захисту людини від свавілля державної влади. Тому будь-які спроби дати вичерпне визначення терміно-поняттю «верховенство права» заздалегідь приречені на невдачу¹. Він

¹ Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу / С. Головатий // Право України. – 2011. – № 5. – С. 164.

слухно констатує, що з часів А. Дайсі верховенство права як *інтегральний юридичний принцип* (курсив наш. — П. Р., О. Л.) у процесі своєї еволюції збагатилося новими універсальними ідеями, котрі сьогодні виступають його «важливими елементами». До останніх, на його погляд, належать, зокрема, такі принципи: народовладдя (демократії); поділу державної влади; відповідальності держави за свою діяльність; законності; незалежності й безсторонності суду; доступності правосуддя; справедливого судового розгляду; поваги до прав людини і основоположних свобод; заборони дискримінації; ієрархічності нормативно-правових актів; заборони зворотної дії законів; правової визначеності; обов'язковості судових рішень; пропорційності. З огляду на те, що верховенство права — це «жива і динамічна концепція», перелік таких принципів, на думку С. Головатого, не є вичерпним. Ці «важливі елементи», більшість із яких знайшла своє відображення й у Конституції України, наповнюють принцип верховенства права конкретним змістом¹.

Схожої позиції дотримується й М. Козюбра, який вважає, що надзвичайна складність і багатогранність цього терміно-поняття роблять безперспективною будь-яку спробу дати універсальне визначення принципу верховенства права, придатне на всі випадки життя. Високий рівень динамічності цієї категорії не дає змоги втиснути її в рамки певної юридичної дефініції. На його погляд, для розуміння верховенства права найбільш продуктивним є тлумачення його як «певної суми щільно переплєтених між собою принципів, які разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а тому є необхідними для будь-якого демократичного суспільного устрою»².

Отож, представники «інтегрального» підходу до з'ясування сутності верховенства права відхиляють можливість аналізу цього явища шляхом поєднання значень слів «верховенство» і «право». На думку деяких із них, однією з причин, які скеровують вітчизняну юридичну науку в бік цієї методологічної помилки, є недосконалість українського перекладу англomовного виразу «the rule of law» за допомогою двох окремих слів. Тому задля усунення цієї проблеми С. Головатий запропонував використовувати як український відпо-

¹ Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу / С. Головатий // Право України. – 2011. – № 5. – С. 168.

² Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 7.

відник словосполучення «the rule of law» однослівний термін: «Правовладдя»¹. Але таке перейменування навряд чи знімає проблему: адже й у цьому випадку без з'ясування змісту поняття права все одно залишається неясним, яке все ж таки явище має «владарювати» (і до того ж — над ким/чим...).

Як видається, на засадах «інтегрального» підходу до з'ясування сутності верховенства права побудоване і його розуміння Європейським судом з прав людини (далі — ЄСПЛ), який, традиційно уникаючи вичерпного визначення цього терміно-поняття (як, до речі, й багатьох інших), постійно збагачує його зміст все новими «важливими елементами».

При застосуванні «інтегрального» підходу до розкриття змісту принципу верховенства права загальне праворозуміння інтерпретатора начеби вже відходить на другий план. У цьому разі кінцевий результат розуміння досліджуваного принципу залежить від тих конкретних ідей, якими наповнює його зміст той чи інший тлумач.

С. Шевчук слушно відзначав, що принцип верховенства права (інтерпретований ним із позицій розглядуваного підходу) має два аспекти: формальний та матеріальний (органічний). Перший означає, що держава має чинити згідно з правом, підпадаючи під його дію, а другий полягає в тому, що існують певні стандарти, які визначають сутність, ціннісну та моральну характеристики позитивного права, походять від конституційних прав і свобод людини та від принципів природного права. До формального аспекту він пропонує відносити такі елементи: притягнення до юридичної відповідальності лише на підставі порушення правових норм; затримання чи позбавлення волі мають здійснюватися відповідно до процедури, встановленої законом; прийняття правових актів згідно з нормативно встановленими повноваженнями та процедурою; діяльність державних органів на підставі правових норм та у правових формах; відсутність дискреційних повноважень у державних органів, які застосовують закон про кримінальну відповідальність; реалізація дискреційних повноважень повинна обмежуватися законом; принцип законності; заборона зворотної дії законів; закони повинні прийматися відповідно до встановленої процедури, відповідати критеріям чинності, тобто бути офіційно оприлюдненими, стабільними, чіткими для розуміння, логічно узгодженими та діяти

¹ Головатий С. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки / С. Головатий // Право України. – 2010. – № 5. – С. 74.

перспективно. Що ж до матеріального (органічного) аспекту принципу верховенства права, то він, на думку науковця, не обмежується формальними приписами законодавства, а оцінює правові норми та правозастосовну практику з точки зору їх відповідності ціннісним та моральним критеріям, правам і свободам людини¹.

Утім «інтегральний» підхід, попри його зовнішню привабливість, також, як видається, має певні вади. Так, за умови його застосування верховенство права як *самостійний* юридичний принцип начеби втрачає свій власний, «самодостатній» зміст, перетворюючись лише на механічну сукупність «важливих елементів», конкретний перелік яких не може бути ані уніфікованим, стандартизованим, ані вичерпним. Тому небезпідставною видається думка Г. Тимченка, який заперечує можливість виведення змісту принципу верховенства права лише через ті положення, які властиві іншим відомим принципам, зокрема принципам судочинства².

Як наслідок, і в рамках «інтегрального» підходу принцип верховенства права виявляється приреченим на неабияку соціально-змістовну невизначеність, на доволі широкий розсуд його інтерпретаторів і застосовувачів – особливо ж у частині формально невизначених, суто оціночних («матеріальних») елементів. І тоді аналізоване терміно-поняття знову ж ризикує стати (як, до речі, і при «поелементному» підході) прагматичним інструментом, засобом задоволення групових чи індивідуальних інтересів у соціально неоднорідному суспільстві (світі).

Вельми важливою є й та обставина, що, як здавна відомо, перш ніж братися за розв'язання окремих, часткових, конкретних питань, слід неодмінно вирішити питання більш загальні – аби уникнути непослідовності, непринциповості, нелогічності у рішеннях стосовно перших. Отже, ідеться, вочевидь, про вироблення все ж найзагальніших критеріїв «правовості» тих чи інших соціальних явищ. Не володіючи такими критеріями, важко пояснити, обґрунтувати, чому певний «важливий елемент» належить до верховенства саме права, а не до чогось іншого (адже, як відзначалось у літературі, таких елементів деякі автори нарахувують мало не 100...³).

¹ Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 5. – С. 180–181.

² Тимченко Г. П. Принцип верховенства права в адміністративному судочинстві / Г. П. Тимченко // Держава і право. – К., 2011. – Вип. 53. – С. 216.

³ Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 8.

Діалектичний взаємозв'язок «поелементного» та «інтегрального» підходів. Відтоді, коли терміно-поняття «верховенство права» увійшло до текстів міжнародно-правових актів універсального й регіонального рівнів, у юриспруденції виникла потреба в такому його концептуальному осмисленні, яке, сформувавши узгоджене розуміння відповідного принципу, могло би більш-менш однаковою мірою задовольнити різні демократичні політико-правові системи. Це дозволило б змістовно універсалізувати означений принцип, підвищити рівень його практичної значимості, реалізованості.

Розглядаючи під таким кутом зору доволі активну полеміку між вітчизняними прихильниками кожного з розглянутих підходів, не можна не помітити симптомів того, що між ними не існує, так би мовити, «залізної завіси», що вони взаємозумовлені, взаємопов'язані.

Так, один із співавторів цієї статті, намагаючись із позицій «поелементного» підходу з'ясувати, як ЄСПЛ розуміє принцип верховенства права, хіба що не першим в Україні вдався до дослідження тих його рішень, які аргументувались посиланням саме на цей принцип. Це дало змогу вирізнити до п'ятнадцяти елементів (властивостей, ознак, «параметрів») останнього¹. Інший же співавтор, продовжуючи цю ж лінію дослідження, віднайшов у рішеннях ЄСПЛ ще близько десяти елементів верховенства права².

Натомість і такий твердо переконаний прихильник «інтегрального» підходу, як С. Головатий, з одного боку, категорично заперечуючи підставність формулювання визначення загального терміно-поняття «верховенство права», з другого — все ж не уникає спроб запропонувати його. Так, в основній своїй праці він проголошує, що «принцип верховенства права... слід розуміти як сучасний Закон Природи»³ (щоправда, не пояснюючи, який же смисл вкладається ним в останній — взагалі кажучи, вельми неоднозначний — вираз, що тяжіє, ясна річ, до праворозуміння «природного»). В іншій же праці він, як відзначалось вище, подає більш розгорнуту дефініцію розглядуваного терміно-поняття, вважаючи його придатним «для відображення в узагальненому

¹ Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду / П. Рабінович // Юрид. вісн. України. – 2005. – № 48. – С. 12.

² Луців О. М. Принцип верховенства права в інтерпретації Європейського суду з прав людини: характеристика деяких елементів / О. М. Луців // Практика Європейського суду з прав людини: загальнотеоретичні дослідження : Пр. лаб. дослідж. теорет. пробл. прав людини. – Львів : Малий вид. центр юрид. ф-ту Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2009. – Вип. 2. – С. 40–50.

³ Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3 кн. / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – Кн. 3 : Верховенство права: український досвід. – С. 1663.

вигляді сукупності ідеалів, принципів, інститутів, механізмів і процедур, які є істотними для захисту людини від свавілля державної влади»¹.

Стосовно останньої дефініції зауважимо, що об'єднуючою, стрижневою, системоутворюючою ознакою згадуваних у ній «елементів» є те, що всі вони здатні служити запобіжниками, гальмами, «присікувачами» державної сваволі. На перший погляд така постановка питання – вельми приваблива. Але на практиці результат тлумачення й застосування такого відверто оціночного поняття (критерію), як «свавілля», досить часто напряду залежить від тих чи інших інтересів, які у соціально неоднорідному суспільстві (та й у цілому соціально неоднорідному світі) зазвичай не були і не є безсуперечливими, безконфліктними. За прикладами ходити далеко не треба: згадаємо, наскільки неоднозначними були оцінки, котрі давалися – за допомогою зазначеного критерію – діям наших державних органів щодо кримінального переслідування Ю. Тимошенко...

«Поелементний» та «інтегральний» підходи тією чи іншою мірою переплітаються й у працях деяких інших вітчизняних дослідників проблематики верховенства права. Для прикладу, Д. Вовк, підтримавши необхідність пословесного аналізу відповідного терміно-поняття (що і передбачає підхід «поелементний»), все ж досить часто вдається до вживання словосполучень на кшталт «певні ідеї», «головні прояви», «вимоги» принципу верховенства права². О. Петришин, погляди якого на природу верховенства права можуть бути кваліфіковані як соціологічно-позитивістська концепція (котра теж є різновидом «поелементного» підходу), також подекуди застосовує вирази «беззаперечні умови», «певні аспекти», «іпостасі» верховенства права³. А останні при-
таманні саме підходу «інтегральному».

Висновок. Таким чином, можна констатувати, що сама об'єктивна логіка дослідження, з одного боку, начеби «примушує» прихильників «поелементного» підходу не обмежуватися спробою подати лише визначення загального поняття верховенства права, поставивши, так би мовити, на цьому крапку, а ще й конкретизувати це поняття через

¹ Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу / С. Головатий // Право України. – 2011. – № 5. – С. 164.

² Вовк Д. Проблема визначення та дії принципу верховенства права в Україні / Д. Вовк // Право України. – 2003. – № 11. – С. 127–129.

³ Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О. Петришин // Право України. – 2010. – № 3. – С. 27–29.

низку суттєвих ознак, властивостей («елементів») того явища, яке ним відображається.

З другого ж боку, і прихильники «інтегрального» підходу, своєю чергою, не завжди ухилялися від спроб вказати й на ті гранично загальні, якісні «параметри», на сутнісну (родову) інтерпретацію того явища, «важливі елементи» якого вони вирізняють. І це не випадково. Адже до цього знову ж таки спонукає діалектика взаємозв'язку, взаємозалежності загального й особливого, родового і видового в будь-якому явищі (а у понятті про нього – діалектика співвідношення абстрактного й конкретного).

Отож, два означених, здавалося б, несумісних, взаємовиключних підходи у такий спосіб начеби йдуть назустріч один одному, діалектично об'єднуються (як єдність протилежностей). У цьому напрямі, гадаємо, й мають здійснюватися загальнотеоретичні дослідження верховенства права: слід, по-перше, і визначення загального поняття про це явище відпрацьовувати, і по-друге, конкретизувати його зміст за допомогою вказівки на низку «важливих елементів», які логічно впливають із нього (як особливі його прояви). А ці «важливі елементи» верховенства права доречно фіксувати через такі положення, котрі не дублюють – змістовно і текстуально – інших давно відомих правових принципів. Ось тоді-то верховенство права, мабуть, справді становитиме відносно самостійний, самодостатній соціально-правовий феномен.

І, нарешті, останнє. Навряд чи є можливим обґрунтовано пояснити, чому певні соціальні факти, відносини, дії, ситуації «діагностуються» за допомогою терміно-поняття «верховенство права» саме так, а не інакше, якщо не скористатись так званим потребовим підходом. І хоч він не становить предмета цієї статті, однак зауважимо таке.

На практиці — задля забезпечення суспільного миру, злагоди — зазвичай формується консенсусна домовленість певних суб'єктів стосовно того, якій саме соціальній інституції (структурі, органу, скажімо, певному міжнародному суду) буде довірено зробити остаточний висновок щодо досягнення чи, навпаки, порушення верховенства права. Й отой «діагноз» (причому хто б і як би до нього не ставився!) має реалізовуватися в обов'язковому порядку — знову ж таки заради збереження необхідної стабільності в суспільстві.

Рабинович П., Луцив О. Верховенство права: современные отечественные подходы к интерпретации

В статье анализируются основные методологические подходы в украинской юридической науке к интерпретации феномена верховенства права. В соответствии с так называемым «поэлементным» подходом он может быть понят через раздельное разъяснение явлений права и верховенства. Согласно же подходу «интегральному» этот феномен интерпретируется путем указания на те «элементы», «принципы», «институты», «механизмы», «процедуры», из которых он состоит. Обосновывается диалектическая взаимосвязь двух указанных подходов.

Ключевые слова: верховенство права, «поэлементный» исследовательский подход, «интегральный» исследовательский подход.

Rabinovych P., Lutsiv O. The Rule of Law: Modern Domestic Approaches to Interpretation

The article analyses the basic methodological approaches in the Ukrainian legal science to the interpretation of rule of law phenomenon. According to the so-called «split-elementary» approach it can be understood due to split interpretation of law and rule phenomena. According to the «integrative» approach this phenomenon is interpreted by pointing on those «elements», «principles», «institutions», «mechanisms», «procedures» of which it consists. The dialectical relation between these approaches is proofed.

Keywords: rule of law, «split-elementary» research approach, «integrative» research approach.